

УДК 338.43:316.422

О. Г. Гіндес,
к. держ. упр., доцент кафедри економічної теорії,
Кримський економічний інститут КНЕУ ім. В. Гетьмана

ВІДНОВЛЕННЯ ІНТЕГРАЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ В АПК

Визначено причини ослаблення інтеграційно-економічних зв'язків в АПК. Виділено завдання відновлення інтеграційних процесів в АПК. Обґрунтовано форми і механізми розвитку агропромислової інтеграції.

The reasons of weakening of integration-economic communications are certain in agrarian industrial complex. The task of renewal of integration processes is selected in agrarian industrial complex. Forms and mechanisms of development of agroindustrial integration are grounded.

Ключові слова: агропромислова інтеграція, відновлення, інтеграційні зв'язки, продовольство, процеси, форми.

ВСТУП

Перед початком здійснення ринкових перетворень агропромислової інтеграція, незважаючи на наявні недоліки, мала доволі високий рівень розвитку. Інтеграційно-економічні зв'язки між господарюючими суб'єктами, що брали участь у виробничо-технологічних циклах із виготовлення продовольства, відзначалися значною щільністю. Не лише обласні, але й велика кількість районних (базових) АПК являли собою цілісні інтегровані формування, що здійснювали відтворювальний процес на засадах самодостатності. Проте на початку 90-х років ХХ ст., особливо з початком здійснення ринкових перетворень економіки, інтеграційні зв'язки почали розлашуватися, а подекуди й зовсім розпалися.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ НАУКОВИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

Теоретичні, методичні і практичні аспекти розвитку агробізнесу розглядаються в працях Г.О. Андрусенка, П.С. Березівського, П.Ю. Беленького, С.П. Гриненка, М.М. Ільчука, М.В. Калінчика, О.Л. Кирилової, М.Х. Корецького, П.М. Макаренка, В.П. Мартянова, В.Я. Меселя-Веселяка, Л.В. Романової, В.Д. Савченка, В.Ф. Семінова, І.Ю. Сіваченка, Р.А. Слав'юка, В.М. Трегобчука, Р.І. Тринька, М.М. Федорова, Ф.К. Шакірова. Вони охоплюють широке коло питань розвитку аграрного підприємництва та пошуку резервів нарощування продовольства.

ПОСТАНОВКА ЗАВДАННЯ

- визначити причини ослаблення інтеграційно-економічних зв'язків в АПК;
- виділити завдання відновлення інтеграційних процесів в АПК;
- обґрунтувати форми і механізми розвитку агропромислової інтеграції.

РЕЗУЛЬТАТИ

На жаль, у публікаціях з тематики розвитку АПК не зустрічається ґрунтовного з'ясування причин і наслідків розладу інтеграційно-економічних зв'язків між його виробничими і обслуговуючими ланками. Аналізуються, як правило, загальні причини економічної і фінансової кризи у цьому життєво важливому народногосподарському секторі, серед яких — погіршення агропромислової інтеграції називається однією з таких причин у загальному їх переліку [1, с. 243]. Між тим виявлення причин і наслідків ослаблення, а то й повного розладу інтеграційних зв'язків в АПК має велике наукове, а особливо практичне значення. Висновки з такого аналізу є надзвичайно важливими, по-перше, для віднайдення дійових засобів для послаблення дії або й повного усунення причин, що викликали розлад інтеграційно-економічних зв'язків, а, по-друге, для визначення основних напрямів та розробки конкретних рекомендацій щодо відновлення і інтенсифікації інтеграційних процесів в АПК та опрацювання перспективного розвитку їх форм і механізмів.

Від початку потрібно зазначити, що як однією з причин кризової ситуації в АПК з'явилося погіршення агропромислової інтеграції, так і загальні обставини, що спричинили кризу, справили негативний вплив на стан інтеграційно-економічних зв'язків в агропромисловому комплексі. Це закономірно, бо стан агропромислової інтеграції визначається дією цілого ряду факторів. Безпрецедентне падіння обсягів виробництва сільськогосподарської сировини і готового продовольства має як зовнішні по відношенню до АПК, так і внутрішні причини. Глибоку кризову ситуацію в АПК викликали наступні причини макроекономічного рівня: недосконалість фінансово-кредитної системи; несвоєчасні розрахунки держави із сільськогосподарськими товаровиробниками за продукцію, що приводило іноді до повного знецінення одержаних ними коштів під дією інфляції; недоліки у податковій політиці; недостатнє застосування можливих засобів впливу на прояви монополістичного диктату з боку переробних підприємств; ціновий диспаритет щодо аграрного сектора економіки "на вході" та "на виході". Передчасним потрібно вважати й послаблення державного управління переробними галузями промисловості, що знаходилися в державній власності. Не принесли користі також намагання здійснити аграрну реформу прискореними темпами та перевести аграрний сектор на ринкові засади функціонування за рахунок фермеризації та створення приватних парцелярних господарств населення замість колективних. Лише згодом, з огляду на недоліки та небажані наслідки здійснених у сільському господарстві перетворень, прийшло усвідомлення того, що "... ефективні аграрні реформи — це не одноразовий правовий акт, а складний еволюційний процес розвитку і поступових перетворень виробництва і продовольчого ринку в більш ефективні господарські системи сучасного типу" [1, с. 346].

За обставин, що склалися на початковому етапі ринкових перетворень, у найскрутнішому фінансово-економічному становищі опинилося сільське господарство. Це спричинилося тим, що вже на початковому етапі ринкових перетворень проявилися недоліки колишнього механізму економічних відносин між господарюючими суб'єктами інтегрованих формувань; він не враховував вартісних параметрів цінового регулювання виробництва і обміну. Передчасною була лібералізація цін на матеріально-технічні ресурси для сільського господарства; ілюзорними виявилися сподівання окремих економістів і політиків з приводу того, що ринок автоматично усе вирівняє. Аграрні підприємства залишилися наодинці із проблемами, вирішення яких було їм не під силу. Високі ціни на матеріально-технічні ресурси ("на вході") спричинили різке підвищення витрат ви-

робництва, а низькі ціни на сільськогосподарську продукцію ("на виході") позбавили господарства можливостей їх покривати. За оцінками, наростаючий індекс на промислові засоби виробництва і матеріально-технічні ресурси, що споживаються сільським господарством, у 1996 р. по відношенню до 1990 р. становив 2,9 раза, а на сільськогосподарську продукцію — 0,5 раза, тобто був 5-кратний розрив у темпах зростання [2]. Якщо за енергоносії та добрива сільськогосподарські підприємства ще знаходили кошти для розрахунків, хоча б на основі бартеру, то вже технічні засоби — трактори, комбайни, автомобілі, механізми і обладнання для технологічних ліній у тваринництві — для переважної більшості з них стали недоступними. Отже, фінансові ресурси левиної частки аграрних господарств виснажилися, через що вони втратили реальні можливості щодо самофінансування та здійснення самодостатнього розширеного відтворення.

Звичайно, криза економіки в цілому і її АПК сталася значною мірою внаслідок докорінної перебудови економіки. З набуттям незалежності, що збіглося в часі з початком ринкових перетворень, Україні прийшлося налагоджувати власну фінансову систему, банківську і кредитну справу, вводити національну валюту, удосконалювати управлінську діяльність на всіх ієрархічних рівнях. Зі здійсненням таких радикальних перетворень практично неможливо було забезпечитися від прорахунків і помилок, які поглиблювали дію кризових явищ. На початковому етапі ринкових перетворень у державі створилася надзвичайна фінансова напруженість, результатом якої стало значне, обвальне падіння реальних доходів переважної більшості населення. Зниження купівельної спроможності громадян зробило недоступним для них продовольство, особливо його цінні види. Населення почало надавати перевагу якісно гіршим, але дешевшим імпортним продовольчим товарам, масове завезення яких склало велику конкуренцію вітчизняним переробним підприємствам і громадському сектору сільського господарства, які не встигли налаштуватися на діяльність в умовах кон'юнктурного ціноутворення. Все це також справило негативний вплив на інтеграційні зв'язки в АПК.

Проте економічна і фінансова ситуація в АПК значною мірою погіршилася і внаслідок внутрішньої причини — із-за розладу інтеграційних зв'язків між сировинною та переробними галузями. Доречно зауважити, що ця причина рідко ставиться поряд з іншими, які викликали продуктивну і фінансову деградацію АПК. А тим часом є підстави вважати її — за всіма ознаками і негативними наслідками — однією з основних.

Великою мірою це пояснюється недосконалістю економічного механізму взаємовідносин між

партнерами з виробництва і реалізації продовольчих товарів, який сформувався у дореформений період. У такому механізмі відображалися усі вади планово-адміністративної системи економіки; він не допускав бодай найменших відхилень від установлених централізовано правил поведінки в економічному середовищі. Сільськогосподарські підприємства зобов'язані були постачати вироблену ними сировину конкретно визначеним переробним підприємствам за твердими державними закупівельними цінами. Переробні підприємства, у свою чергу, не мали права на пошук інших, окрім прикріплених до них, постачальників сировини і збували власну продукцію за встановленими державою цінами і визначеними каналами реалізації. Але переробні підприємства знаходилися у дещо вигіднішому фінансово-економічному становищі. Вони були у власності держави, яка сприяла їх прибутковій діяльності. У встановлених зонах поставок сировини переробні підприємства займали монопольне становище і тому диктували її постачальникам свої умови щодо обсягів, якості і термінів поставок.

Між виробниками сільськогосподарської сировини, переробними підприємствами і торгівлею існували антагонізми, нерідко очевидні. Вони були пов'язані з тим, що при проходженні продукції від попереднього її власника до наступного недостатньо враховувалися виробничо-затратний і ціновий компоненти. Як наслідок, одні господарюючі суб'єкти — учасники єдиного виробничого циклу з виготовлення продовольства і доведення його до споживачів, перебували у вигіднішому фінансовому становищі (як правило, переробні і торговельні підприємства), а інші були відчужені від кінцевих фінансових результатів (здебільшого, виробники сільськогосподарської сировини). Такий дискримінаційний підхід до аграрних господарств жорстко регламентувався планово-адміністративними засобами управління. Це ставило сільськогосподарські підприємства у невигідні матеріальні умови, дискредитувало засади інтеграції, оскільки вона мала великою мірою примусово-формальний характер.

Недоліки агропромислової інтеграції, що склалися у дореформений період, проявилися вже на початковому етапі ринкових перетворень. Використовуючи своє монопольне становище, переробні підприємства вдалися до застосування низьких цін на сільськогосподарську сировину, хоча витрати на її виробництво значно зросли. Внаслідок цього аграрні господарства почали зазнавати великих збитків від реалізації своєї продукції переробним підприємствам, що підірвало спонуку і матеріальні стимули її виробництва. Доходило до того, що виручки, скажімо, за молоко вистачало хіба лише на покриття витрат на його доставку до молокозаводу. Практика переробних підприємств щодо вста-

новлення ними низьких цін на сільськогосподарську продукцію не стала, однак, предметом пильної уваги антимонопольного відомства. Антимонопольний комітет України зосередив у той час основні зусилля на здійсненні демонополізації переробної промисловості за рахунок ліквідації та організаційного розукрупнення монопольних об'єднань державного і регіонального рівнів, а також приватизації підприємств галузі. Передбачалося, що розукрупнення великих об'єднань та приватизація їх підприємств дадуть змогу усунути монопольні амбіції переробників, поставлять у центр уваги їх діяльності збільшення прибутковості не за рахунок низьких цін на сільськогосподарську сировину, а на основі збільшення обсягів виробництва і реалізації продовольчих товарів. Але на практиці цього не вдалося досягти.

Послаблення державного управління діяльністю підприємств переробної промисловості та практично безконтрольне встановлення ними необґрунтовано низьких цін на сільськогосподарську продукцію спричинили цілий ряд негативних наслідків і загальне поглиблення кризи в АПК. По-перше, виробники сільськогосподарської сировини різко скоротили обсяги продукування тих її видів, реалізація яких переробним підприємствам завдавала збитків. По-друге, аграрні господарства увели в дію велику кількість власних переробних виробництв, що негативно вплинуло на рівень використання виробничих потужностей переробних підприємств. По-третє, монополізм переробних підприємств і захист ними власних корпоративних інтересів обернулися проти них самих: недостатнім забезпеченням сировиною, зменшенням обсягів виробництва, скороченням чисельності працівників, гострою нестачею оборотних коштів і, як уже згадувалося, вкрай низьким рівнем використання виробничих потужностей. Отже, і аграрні господарства, і переробні підприємства понесли величезні втрати, які навіть важко обрахувати. Прикрим підсумком розглянутих процесів став розлад інтеграційно-економічних зв'язків між основними ланками АПК, різке зменшення виробництва продовольчих товарів, значне зниження рівня харчування населення, ослаблення продовольчої безпеки держави.

З меншими матеріальними втратами і технологічними порушеннями увійшли в ринкове середовище ті переробні підприємства, які здійснили приватизацію з наданням частини акцій господарствам-виробникам сировини. У цьому разі зміцнювалися їх економічні взаємозв'язки, прагнення до одержання вищих кінцевих результатів ставало обоюстороннім. З метою надійного забезпечення власних виробничих потужностей сировиною багато переробних підприємств налагодили тісні інтеграційні зв'язки з особистими підсобними господарствами населення. Особливо поширеною така

практика стала у молокопереробному виробництві. Задіявши усі можливі джерела надходження сільськогосподарської сировини, переробні підприємства молочної галузі задовольняють потреби продовольчого ринку у повній відповідності з попитом споживачів харчових продуктів.

Проте в переважній більшості переробних підприємств фінансові ресурси вкрай виснажилися, що надто загостило проблему розрахунків за поставлену ним сировину. Вони в кращому випадку могли розраховуватися з постачальниками сільськогосподарської продукції за цінами, що не покривають витрат на її виробництво. Характерною особливістю інтеграційно-економічних зв'язків стала переробка сировини цукровими заводами на давальницьких засадах із взаєморозрахунками готовою продукцією. Але і постачальники сировини, і цукрозаводи вважають співвідношення в розподілі цукру недостатніми для себе. Низька ефективність і безперспективність такої форми взаєморозрахунків пов'язана з тим, що обидва партнери інтегрованого виробництва використовують цукор як засіб платежу на бартерних умовах за виробничі ресурси. Але в бартерних операціях відсутня еквівалентність обміну, від чого несуть втрати і аграрні господарства, і цукрозаводи. У зв'язку з тим що держава не має належних коштів для фінансової підтримки переробних підприємств, а через них — виробників сировини, ці підприємства повинні самі поступово накопичувати кошти для розрахунків з постачальниками сировини. Проте ця проблема не для всіх переробників є посилюючою для розв'язання у стислі строки.

І якщо зазнали значного розладу інтеграційно-економічні зв'язки між господарствами аграрної сфери і переробними галузями промисловості, які, попри всі недоліки, відзначалися високим рівнем тісноти, то зв'язки сільського господарства з галузями, які дослідники відносять до першої сфери (виробництво для сільського господарства засобів виробництва і надання йому виробничих послуг), майже повністю розпалися. Приводом до цього став ряд причин. По-перше, розладналися виробничі зв'язки між колишніми республіками єдиної держави, внаслідок чого різко скоротилося виробництво тракторів, комбайнів, інших сільськогосподарських машин і обладнання, комплектуючі деталі, вузли і агрегати до яких виготовлялися в ряді республік, а їх складання у кінцевий виріб здійснювалося в одній з них. Відособлення ланок єдиного виробництва призвело до значного зменшення його обсягів та значного подорожчання техніки. По-друге, на виробництві техніки і матеріалів негативно позначилася загальна криза і надзвичайна напруженість бюджету майже у всіх колишніх республіках, у тому числі в Україні. По-третє, у зв'язку з фінан-

совим виснаженням аграрні господарства виявилися неспроможними закуповувати надто дорогі технічні засоби і матеріальні ресурси, необхідні для здійснення виробничого процесу. Сільськогосподарські підприємства, прагнучи забезпечувати виконання необхідних технологічних операцій, вдалися до закупівлі хоча й дорогої, але високопродуктивної і надійної у виробництві техніки зарубіжного виготовлення.

Усе це разом призвело до прикрих наслідків щодо матеріально-технічного забезпечення сільськогосподарського виробництва. Застаріли морально та зносилися фізично технічні засоби, непридатною для використання стала велика кількість виробничих будівель і споруд, недобирається врожай із-за нестачі мінеральних добрив і засобів захисту рослин від хвороб, зросли втрати врожаю через застосування застарілих збиральних агрегатів, які господарства не в змозі відлагодити у зв'язку із обмеженістю в коштах; аграрні підприємства, купуючи імпортовану техніку, інвестують зарубіжних її виробників. Техніко-технологічне забезпечення виробництва сільськогосподарської продукції погіршилося і стало значно нижчим, ніж у розвинених країнах.

ВИСНОВКИ

Таким чином, ослаблення, а подекуди й повний розрив інтеграційно-економічних зв'язків в АПК, особливо між сільським господарством і переробною промисловістю як основними ланками у виробництві продовольства з'явилося однією з головних причин поглиблення кризи в агропромислому комплексі. Це ставить у ранг першочергових двоєдину проблему: відновлення інтеграційних процесів в АПК та наукового і практичного опрацювання таких форм і механізмів їх розвитку, які б найбільшою мірою відповідали ринковим засадам в економіці та враховували реальні результати аграрної реформи. Такі обставини підвищують значення агропромислової інтеграції, відводять їй роль важливої ланки в державній аграрній політиці.

Література:

1. Лукінов І.І. Економічні трансформації (наприкінці ХХ сторіччя) / Відп. ред. Геєць В.М. — К.: Ін-т екон. НАН України, 1997. — 456 с.
2. Гладій М.В., Іванух Р.А. Фінансова політика держави в аграрному секторі економіки // Фінанси України. — 1999. — № 4. — С. 4—9.
3. Губені Ю.Е. Аграрні реформи у Чеській Республіці: від "оксамитової" революції до європейської інтеграції. Приклад, гідний наслідування. — Львів: Укр. технології, 2001. — 368 с.
4. Гудзинський О.Д. Менеджмент у системі агробізнесу. — К.: Урожай, 1994. — 236 с.

Стаття надійшла до редакції 12.06.2009 р.